

PƏRVANƏ İSMAYIL qızı PAŞAYEVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Bakı Dövlət Universiteti

MOLLA VƏLİ VİDADİ YARADICILIĞININ BƏDİİ SƏNƏTKARLIQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XVIII əsr anadilli poeziyamızın görkəmli nümayəndəsi olan, orijinal yaradıcılığı ilə diqqəti cəkən Molla Vəli Vidadi zəngin və rəngarəng yaradıcılığa malikdir. O, ədəbiyyatımızın hər iki qoluna məxsus ənənələri qorumuş, möhkəmləndirmişdir. Onun əsərləri Azərbaycan xalqının keçirdiyi tarixi qəm və kədər in bariz nümunəsidir.

Azərbaycan ədəbiyyat tarixində özünəməxsus yeri olan M.V.Vidadi əsərlərinin bədii xüsusiyyətlərini demək olar ki, çox təhlil olunmamışdır. Şairin yaradıcılığından bəhs edən alimlər, tədqiqatçılar daha çox onun əsərlərinin ideya-mövzu xüsusiyyətləri araşdırmışlar. Sənətkarın əsərləri janr, dil-üslub, bədii ifadə vasitələri və s. baxımdan maraq doğurur. H.Araslı yazır: “Vidadi qədim Azərbaycan şeirinin bütün xüsusiyyətlərini yaxşı bildiyi klassik irsə, xüsusən, Füzuli əsərlərinə dərindən bələd olduğu kimi, aşıq şeirinə, şifahi xalq şeiri təsirində yazan sənətkarların ədəbi irsinə də yaxından bağlı bir şair idi. Odur ki, onun əsərlərində qəzəl, müxəmməs, müsəddəslərlə bir sırada heca vəznində yazılmış qoşma və gəraylılar da mühüm yer tutur” [6, s. 6].

M.V.Vidadi hər iki üslubda şeirlər yazmışdır. Onun klassik üslubda yazdığı qəzəl, müxəmməsləri, aşıq şeiri üslubunda yazdığı qoşma, gəraylı və bayatıları XVIII əsr poeziyasının bədii xüsusiyyətlərini, dil xüsusiyyətlərini öyrənmək baxımından maraqlıdır.

M.V.Vidadi Füzuli ədəbi məktəbinin davamçısı; olaraq, xüsusilə, klassik üslubda yazdığı əsərlərində bu ənənəni davam etdirmişdir. Ənənəvi üslub şairin dilinə də öz təsirini göstərmişdir. Ə.Səfərli bu barədə haqlı olaraq yazırdı: «Klassik formada yazılan şeirlər dil-üslub və mənacə əvvəlki şeirlərdən seçilir. Daha doğrusu, qoşma və müxəmməslərin dili də çox da sadə və aydın deyildir, burada ərəb-fars sözləri çoxdur» [4, s. 353]. Şairin 1972-ci ildə təkrar nəşr olunmuş əsərləri içərisində 25 qəzəl, 1 mərsiyə, 1 müxəmməs, 1 müstəzad vardır. Lakin kitabda bu janrların hamısı qeyd olunmamışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında qəzəl digər janrlarla müqayisədə daha geniş yayılmış, uzun illər divan ədəbiyyatının əsasında dayanmışdır. Bu dövrdə ənənəvi səpkidə yaranan qəzəllərlə yanaşı, məzmun-mündəricə novatorluğu ilə Ə.Mirəhmədovun «Ədəbiyyatşünaslıq» ensiklopedik lüğətində qəzəl janrı haqqında belə məlumat verilmişdir: «Şərq şeirində lirik janrın ən çox yayılmış formalarından biri. Tarixi qədim dövrlərə gedib çıxan qəzəldə çox vaxt məhəbbət və gözəllik mövzuları işlənir. Təbiət təsvirini verən, ictimai-fəlsəfi məzmunlu qəzəllər də çoxdur» [2, s. 46]. M.V.Vidadinin qəzəlləri mükəmməldir. Janrın xüsusiyyətlərinə tam cavab verir. Bildiyimiz kimi, qəzəllər tək sayılı beytlərdən ibarət olmalıdır. Yəni 5 beytdən yuxarı 7.9. və s. Amma onun qəzəlləri içərisində bu halın pozulduğu vəziyyətlər vardır. Belə ki, 3 qəzəl 45 beytdən ibarətdir. Bu da əsərlərin toplanması zamanı olan vəziyyətdən irəli gəlir. Nəşr olunan şairin əsərləri içərisində başqa janrlara da rast gəlinir. Buraya şairin bir mərsiyəsi, bir müstəzadı da daxildir.

Əruz vəznində yazılan bu əsərlərin öz spesifik xüsusiyyətləri vardır. Əruzun sirlərinə yaxından bələd olan M.V.Vidadi, əsasən, şeirlərini rəməl, həzəc və s. bəhrlərdə yazmışdır. Şairin əruz vəznli şeirlərində qəfiyə, rədif yerli-yerində işlənmişdir.

M.V.Vidadinin aşiq şeiri üslubunda yazdığı əsərlər bədii məziyyətlərinə görə qiymətlidir. «M.V.Vidadi xalq yaradıcılığı ilə bağlı olan qoşmalarını Vaqif hələ yenicə əlinə qələm aldığı zaman yazmışdır. Bu qoşmaların Vaqif yaradıcılığında, Vaqif ədəbi məktəbinin inkişafında mühüm rolu olmuşdur. Vidadi qoşmaları dil və bədii xüsusiyyətlərə görə yeni realist şeirin yaxşı nümunələrindən sayıla bilər» [1, s. 267]. Bu dəyərli qiyməti ilə H.Araslı Vidadinin daha əvvəl aşiq şeiri ruhunda əsərlər müəllifi olduğunu bəyan edir.

Əlbəttə, şairin yeni üslubda yazdığı əsərlərin janrı, dil-üslub xüsusiyyətləri rəngarəngdir, çeşidlidir. Şair bu əsərlərini əsasən, qoşma, gəraylı, təniz, bayatı janrlarında yazmışdır. Bununla da şair yazılı ədəbiyyatımızda janrların möhkəmlənməsinə, inkişafına xeyli təsir göstərmiş, poeziyasının daha da zənginləşməsində müsbət xidmət etmişdir. Şairin istənilən janrda yazdığı əsərlər janrın əsas xüsusiyyətlərini özündə tapmışdır. Onun qoşmalarına diqqət edən şairin «Dəli könül gəl əylənmə qütbətdə», «Qatar-qatar olub qalxıb havaya», «Aylar, illər həsrətini çəkərdim» və b. qoşmaları janrın əsas xüsusiyyətlərinə tam cavab verir. Məzmun, ideya, vəzn, qəfiyə, bölgü yerli-yerindədir. Bu da Vidadinin ustad sənətkar olduğunu bir daha sübut edir:

Dəli könül gəl əylənmə qütbətdə,
Bir gün olur, vətən deyib ağlarsan,
Yadlar ilə ömür qurur həsrətdə,
Bir gün olur vətən deyib ağlarsan. [5, s. 5].

Bu qoşmada I bənddə qəfiyələnmə avab şəklindədir. II bənddə ilk üç misra həm qəfiyə, sonuncu misra isə I bəndin sonuncu misrası ilə həm qəfiyədir. Şairin bu qoşmasında dördüncü misra şeir boyu təkrarlanır. Bu qoşmanın prinsiplərinə zidd deyil. Bununla şair fikrinin, dərdinin daha qabarıq səslənməsinə nail olur. Başqa qoşmalarında da vəziyyət aydındır. 11-lik ölçüdə yazılan qoşmalarda bölgü müxtəlifdir. Təbii ki, bu da şairin duyumundan, şeir texnikasından irəli gəlir. Onlardan bir neçəsinə diqqət yetirək:

Qatar-qatar olub, qalxıb havaya
Nə çıxıbsız asimana durnalar
Qərib-qərib, qəmgin-qəmgin ötərsiz,
Üz tutubsuz nə məkana, durnalar? [5, s. 2].

Burada bölgü 4+4+3 şəklindədir.

Ey məni qınayan, ağlama, deyib,
Ağlar yarı gedən bəs ağlamazmı? [5, s. 12].

Burada bölgü 6+5 şəklindədir.

Şairin gəraylıları da qoşmaları kimidir. Gəraylının ölçüsü 8-likdir. Onun qəfiyələşmə xüsusiyyəti də qoşma kimidir. Şairin əsərlərində bu prinsiplərə əməl olunur. Məsələn:

Səba, əhvalını bir-bir,
Varıb ol yarə ərz eylə.
Qəmə dərdi-dilim şəhrin
Deyib, dildarə ərz eylə. [5, s. 24].

Burada birinci və üçüncü sərbəst, ikinci və dördüncü misralar həm qəfiyədir. Sonrakı bəndlərdə üç misra həm qəfiyə, dördüncü isə I bəndlə həm qəfiyədir. Şairin gəraylılarında bölgü prinsipi maraqlıdır. Belə ki, bölgü əvvəldən axıra kimi eyni getmir, dəyişir.

Könül səbrü qərar etməz,
Gedər yar olmayan yerdə,

Məhəbbət payidar olmaz.

Vəfadar olmayan yerdə. [5, s. 24].

Burada bölgü müxtəlifdir: 4+4; 3+5; 3+5; 3+5. Gəraylının sonrakı bəndlərində bu dəyişir. Bütün bunlarla yanaşı şairin dil xüsusiyyətləri xüsusi səciyyə daşıyır. F.Köçərli şairin aşiq şeiri üslubunda yazdığı şeirlərdən bəhs edərkən Vədadi dilinin şirinliyini, təmizliyini xüsusi vurğulamışdır. O, yazırdı: «Onda gözəl və şirin sözlər dəxi çoxdur... «Bollandı», «gölləndi», «yollandı» sözləri türk dilinin şivəsinə məxsus əlfazlardır ki, başqa lisana olmaz və sığışmaz!» [3, s. 193]. Bununla, F.Köçərli təkcə, Vədadi sənətinə deyil, poeziya dilimizə yüksək qiymət vermiş, doğma dilimizin böyük imkanlara malik olduğunu bir daha bildirmişdir.

Doğma dilini mükəmməl bilən M.V.Vədadi poeziya dilimizin zənginləşməsində böyük xidmətlər göstərmişdir. Vəladinin dilimizə gətirdiyi bayatıları ibrətamiz, sadəlik, xəlqilik, danışq dilində işlənən hər sözün mənalandırılması, yeni sözlərin poeziya dilinə gətirməsi sonrakı ədəbiyyatımızın inkişafına böyük təsir göstərmişdir.

Şairin dilində eyni sözün dalbadal işlənməsi aşiq poeziyasından gəlmişdir. Bununla şair həmin sözlərə vətəndaşlıq hüququ qazandırır. Həmçinin, bu kimi sözlərdən məharətlə istifadə etməklə, şeirin lirizmini, axıcılığını, fikrin emosionallığını xeyli artırır:

Qərib-qərib, qəmgin-qəmgin ötərsiz,
Üz tutubsuz nə məkana, durnalar?..

Oxuduqca **şirin-şirin** diliniz,

Bağrım olur **şana-şana** durnalar. [5, s. 7].

Vədadi canlı xalq dilində işlənən idiomatik ifadələrdən, ata sözləri və məsəllərdən ustalıqla yararlanmışdır. Bu kimi hallarda şair poeziyada onların yerini, mövqeyini gücləndirir, eyni zamanda, böyük həyat təcrübəsinə malik olan şair fikir və düşüncələrini daha canlı, qabarıq, inandırıcı şəkildə ifadə edir. Bununla şeirin yadda qalmasını xeyli asanlaşdırır:

Yaxşı gündə yarüyoldaş çox olur,

Yaman gündə heç bulunmaz, yox olur. [5, s. 5].

Düşərsən zülmə nahəqdən. [5, s. 25].

Bununla yanaşı şairin dilində orijinal ifadələr geniş yer tutur. «Ömür qürür», «könül bazarı», «könül şəhəri», «qəm ləşkəri», «dil kəbab olmuş», «sınəmin düynü» və s. bu kimi ifadələr şairin böyük söz ehtiyatına malik olduğunu göstərir.

Şairin əsərlərində az da olsa, xüsusilə qəzəllərində klassik ənənəyə əsaslanan izafət tərkiblərinə rast gəlinir. Həmçinin şair məhəbbət, mərdlik, gözəllik, eşq və məşuqə yolunda cəfaya dözümlü kimi sifət və xasiyyətlərin rəmzi kimi Məcnun və Leyli, Fərhad, Xosrov və Şirin, Yusif və Züleyxa və s. istifadə edir:

Qəm ki gəlir mənə firqəbəfirqə

Nə Məcnun çəkibdir, nə görüb Vərqa. [5, s. 18].

M.V.Vəladinin müraciət etdiyi bədii ifadə vasitələri də maraqlıdır. Onun epitetləri, təşbəhləri, mübaligələri, təzadları daha çox aşiq poeziyası ilə bağlıdır.

Şairin bədii ifadə vasitələri içərisində epitetləri xüsusi yer tutur. Onun işlətdiyi bədii təyinlər daha çox şifahi xalq ədəbiyyatından, aşiq poeziyasından süzülüb gələn epitetlərdir. Bu epitetlər oxucuya daha şirin gəlir, onların təsir qüvvəsi geniş və hərtərəflidir. Tez-tez könlünə müraciət edən şairin epitetləri maraqlıdır:

Dəli könül, gəl əylənmə qürbətdə

Bir gün olur vətən deyib ağlarsan. [5, s. 5].

«Dəli könül» ifadəsi seçilən, yaddaqalan, təsirli epitetdir. Bu şairin sanki daxili aləmini açır, onun xarakterini oxucuya bəlli edir. Şairin könlü eyni zamanda başqa epitetlər vasitəsilə xarakterizə olunur. Dəli könül, qəmli könül, paralanmış könül və s. şəkildə işlənir.

Şair sevgilinin təsvirində, eləcə də öz daxili hiss və duyğularını ifadə edəndə müxtəlif epitetlər yaradır:

Apardı ağlımı bir **ahü gözlü**,

Bir **bənövşə buylu**, bir **lalə üzlü**

Bir **şirin göftarlı**, bir **şəkər sözlü**

Ağzı sədəf, dişi dürdanələnmiş. [5, s. 19].

Vəladinin təşbəhləri rəngarəngdir. Şair bənəzmələr vasitəsilə sevgilinin obrazını, lirik qəhrəmanın daxili hiss və duyğularını canlı ifadə etmişdir. O, klassik üslubda yaxdığı qəzəl və mükəmməllərində, eləcə də aşiq şeiri üslubunda qoşma və gəraylılarında təşbehin müxtəlif növlərindən istifadə etmişdir. Şair təşbehin

sadə formasında, yəni bənzətmədə dörd tərəfin iştirakı ilə dəqiq, inandırıcı bənzətmələr yaratmışdır. Bu hal gözəlliklərin zahiri portretini və başqa məqamları təsvir edəndə özünü göstərir:

Ləli-ləbi bənzər gövhər kanına,
Düzülüb gövhər tək dür dəhanına. [5, s. 9].

Vidadi gözəlin portretini yaradır. Onun sevgilisinin dodağı gövhər quyusuna bənzəyir, onun dişləri gövhər tək ağzına düzülmüşdür.

Könül düşüb hər havada yenərmiş,
Şüşə tək hər nə dəksə atarmış. [5, s. 9].

Burada lirik qəhrəmanın könlü şüşəyə bənzədilir və aşiqin könlü şüşə kimi tez sınır. Bununla, Vidadinin qəlbi kövrək, incə qəlbi olduğu bir daha bəlli olur. Şair burada sənətkarına hərəkət edir, klassik ədəbiyyat ənənələrinə sadıq qalaraq beytdə misra daxili əlaqəni gücləndirir. Burada misraları bir-birindən ayrı-ayrılıqda təhlil etmək mümkün deyil. Şairin bu bənzətmələri istənilən qədərdir və rəngarəngdir.

Vidadinin mübaliğələri oxucuya inandırıcı gəlir. O, məhəbbət şeirlərində, həmçinin ictimai-siyasi motivli əsərlərində aşiqin böyüklüyünü, dərini, qəmini, dövrə zamana münasibətini mübaliğələr vasitəsilə orijinal ifadə edir:

Heç bilmədim dövrən necə dolandı,
Yandı cismim atəşlərə qalandı. [5, s. 8].

Qanlı yaşım gündən-günə bollandı,
Axdı-axdı sinəm üstə gölləndi. [5, s. 10].

Yuxarıdakı şeir parçalarında lirik qəhrəmanın düşdüyü anlar, vəziyyət mübaliğələrlə verilir. Aşiqin cismi yanır, odlarla qalanır, axıtdığı göz yaşları sinəsi üstündə göllənir, lirik qəhrəmanın halına dağ-daş yanır, ulus, oynaq, el ağlayır. Şair şeirlərində antonim sözlərlə təzadlar yaradır:

Ömrünün gülzarı xəzanə dönüb,
Növbaharın gedən bəs ağlamazmı. [5, s. 12].

Burada şair «gülzar», «növbahar» sözlərinin əksinə olaraq «xəzanə» sözü işlədir və təzad yaradır.

Müddətdir ki, məlul könlüm şad olmaz. [5, s. 8].

Burada məlul və şad sözləri ilə təzad yaranır.

Şair təbiət təsviri yaradarkən gözəl təzadlardan istifadə edir. O, təbiətlə özü arasında paralellər yaradır və daxili dünyasının, qəlbinin açılmaz olduğunu bildirir:

Yüz mövsümü-xoş xürrəm olub illər açılsa,
Yüz lalə bitib susənü sünbüllər açılsa,
Yüz bağı-cahan tazələşib güllər açılsa,
Könlüm ki, açılmaz neçə müşküllər açılsa. [5, s. 63].

Şairin şeirlərində azda olsa, cinaslara rast gəlinir. Vidadidən aşiq poeziyasında daha çox təsadüf olunan cinas qafiyələr yaradır, bir sözü parçalayıb və ya birləşdirməklə fikrini gözəl, sərbəst, tutarlı ifadə edə bilir:

Şam yanar a yağ ilə,
Gəl, gözüm, əyağ ilə,
Gəldi Vəli başına,
Gəlməyən ay ağ ilə. [5, s. 30].

Burada şair üç misrada cinas yaratmışdır. Birinci misrada yağ, ikincidə əyaq, üçüncü misrada ağıl mənalarını ifadə etmişdir.

Beləliklə, M.V.Vidadi lirikasının bədii xüsusiyyətləri XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının poetik xüsusiyyətlərini öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir. Şairin bizə gəlib çatan qoşmaları, gəraylıları, bayatıları, qəzəlləri, müxəmməsləri və s. dəyərli əsərləri xalqımızın mədəni tarixinin qiymətli nümunələridir. M.V.Vidadinin aşiq poeziyasından bəhrələnməsi, canlı danışiq dilindən istifadə etməsi poeziyamızı xeyli zənginləşdirir. Onun dil-üslub xüsusiyyətləri, bədii ifadə vasitələri rəngarəngliyi ilə Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafı tarixində yeni mərhələ təşkil edir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Araslı H. XVII-XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1956
2. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət / Tərtib edən Əziz Mirəhmədov. Bakı: «Azərbaycan Ensiklopediyası» Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 1998
3. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı, I c. Bakı, 1998
4. Səfərli Ə., Yusifov X. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1982
5. Vidadidən. Əsərləri. Bakı, 1977.

6. Vidadi M.V. Əsərləri (Tərtib edən H.Arashı). Bakı: Öndər Nəşriyyatı, 2004, 128 s.

Pərvanə İsmayıl qızı Paşayeva

Molla Vəli Vidadi yaradıcılığının bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri

Xülasə

Məqalə XVIII əsr anadilli poeziyamızın görkəmli nümayəndəsi olan, orijinal yaradıcılığı ilə diqqəti çəkən Molla Vəli Vidadinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin təhlilinə həsr olunmuşdur. Burada göstərilir ki, M.V.Vidadi Azərbaycan ədəbiyyatının hər iki qoluna məxsus ənənələri qorumuş, möhkəmləndirmişdir. Amma M.V.Vidadi əsərlərinin bədii xüsusiyyətləri çox təhlil olunmamışdır. Şairin yaradıcılığından bəhs edən alimlər, tədqiqatçılar daha çox onun əsərlərinin ideya-mövzu xüsusiyyətləri araşdırmışlar. Sənətkarın əsərləri janr, dil-üslub, bədii ifadə vasitələri və s. baxımdan maraq doğurur. Məhz bu məsələlərə məqalədə toxunulmuşdur.

Açar sözlər: M.V.Vidadi, sənətkarlıq, bədii təsvir vasitələri, klassik irs, aşiq yaradıcılığı

Парвана Исмаил кызы Пашаева

Художественные особенности творчества моллы Вали Виади

Резюме

Статья посвящена анализу художественных особенностей выдающегося представителя отечественной поэзии XVIII века Молла Вали Виади, обратившего на себя внимание своим оригинальным творчеством. Показано, что М.В.Виади сохранил и укрепил традиции обеих ветвей азербайджанской литературы. Однако художественные особенности произведений М.В.Виади мало изучены. Говоря о творчестве поэта, ученые и исследователи, в основном, изучали идейно-тематические особенности его произведений. Произведения поэта привлекают внимание жанровыми, языковыми, стилевыми особенностями, а также художественно-изобразительными средствами. В статье затронуты все эти проблемы.

Ключевые слова: М. В. Виади, мастерство, художественно-выразительные средства, классическое наследие, ашугское творчество

Parvana Ismayil gizi Pashayeva

Artistic features of the creation of Molla Veli Vidadi

Summary

The article has been devoted to the analysis of the artistic features of the outstanding representative of poetry of the 18th century, Molla Veli Vidadi, who attracted attention with his original work. It is shown that M.V.Vidadi preserved and strengthened the traditions of both branches of Azerbaijani literature. However, the artistic features of the works of M.V.Vidadi have been little studied. Speaking about the poet's work, scientists and researchers mainly studied the ideological and thematic features of his works. The poet's works' attract attention by genre, linguistic, stylistic features, as well as artistic and visual means. All of these issues are covered in this article.

Key words: M.V.Vidadi, skill, artistic and expressive means, classical heritage, ashug creativity